

Ивана Спасић  
Универзитет у Београду  
Филозофски факултет, Београд

УДК 316.1; 316.32  
Оригинални научни рад

## ДЕБАТЕ У СОЦИОЛОШКОЈ ТЕОРИЈИ НА ПОЧЕТКУ 21. ВЕКА

*Резиме:* Циљ овога рада јесте да идентификује, кратко представи и прокоментарише неколико питања око којих се, према мишљењу ауторке, воде најживље и најплодоносније дебате у социолошкој теорији данас. Издвојене су четири теме: појам друштва, појам критике, јавни ангажман социолога и епистемолошко-методолошки комплекс (опис-разумевање-објашњење). У раду се ове дебате повезују са, на једној страни, променама у самој друштвеној стварности, а на другој с унутрашњом динамиком саме теорије. Најзад, разматра се у којој мери наведене дискусије отварају сасвим нова питања, а колико је реч о реформулацији старих дилема, одавно присутних у социологији.

*Кључне речи:* социологија, социолошка теорија, дебата, друштво, критика, ангажман.

У ери неолиберализма, када се системи универзитетског и научног рада широм света суочавају са притисцима комерцијализације и захтевима да се знање учини непосредно применљивим, може се рећи да социологија не пролази баш најбоље. Заједно с неким другим друштвено-хуманистичким наукама (рецимо, антропологија или књижевност, али *не* и економија или политикологија), она је на удару као, бар потенцијално, „луксузна“ дисциплина која, уместо да води брзом укључивању у капиталистички поредак, нуди широко и разноврсно образовање и развија критичко мишљење. Стога је, и у нашој средини и глобално, њен положај дестабилизован, а при свакој реформи средњошколских или факултетских наставних програма увек се изнова поставља питање њеног значаја и улоге.

Ипак, можемо се сложити с Ендром Еботом (Abbott 2001: 6) да је за социологију криза пре нормално стање но изузетак. Током претходних деценија, још од славне Гулднерове књиге *Надолазећа криза западне социологије* (Gouldner 1970), изречено је много апокалиптичних предвиђања скоре пропасти социологије, али је она, упркос таквим прогнозама, наставила да постоји, да се развија и шири.

Спољашњи контекст, наравно, ипак утиче. Делом услед тог споља иницираног преиспитивања статуса социологије, а делом услед унутрашњег научног развоја, у њој се данас води велики број динамичних дискусија. Има их можда више него икада раније, а свакако су глобалније по карактеру и домашају,

зато што је и сама социологија досегла највиши степен интернационализације у својој историји. Ово се може захвалити пре свега новим технологијама комуникације и ширењу високог образовања, посебно у мање развијеним крајевима света, као и оживљавању социолошке науке после 1989. у некадашњем „Другом свету“. У том оквиру, вреди погледати чиме се социолошка теорија – као, с једне стране, посебна социолошка област, а с друге, својеврсна „срж“ социологије (Alexander 1987: 3) – у овом тренутку бави, која су то кључна места која изазивају најстраственије спорове и дају повода за најсадржајније дебате. Иако су неслагања трајно обележје социологије као дисциплине, конкретне теме на које се дискусије воде мењају се с временом.

Предмет овога рада<sup>1</sup> биће четири питања око којих се последњих двадесетак година води посебно жива расправа: *појам друштва, јавни ангажман социолога, појам критике* и методолошки сплет *тумачење-опис-објашњење*. Овим се нипошто не претендује на исцрпност, јер би се у социологији данас могао распознати и низ других контроверзи. Ипак, постоје разлози за избор управо ових спорних тачака, о чему ће више речи бити у закључку.

### Дебата око појма „друштва“

„Друштво“ је без сумње централна категорија социологије. Наша дисциплина се средином 19. века и формира као, управо, наука о *друштву*: о оној реалности о којој у ранијим епохама није постојала представа, па стога ни име; реалности која се не своди ни на државну власт, ни на привредну активност, ни на културну традицију, ни на навике и жеље појединачних људи, а ипак у себи све то на неки начин сажима. Иако је појам друштва током времена и у разним социолошким приступима дефинисан различито, пада у очи како током више од стотину година рабљења он није суштински довођен у питање. Његова смисленост и сврсисходност су се подразумевали, једино су се разилазила мишљења о томе како га најбоље одредити.

У последње време, међутим, напади стижу с више страна. Може се говорити о читавом грозду дебата усредиштених на појам друштва, које уочавају проблеме у различитим његовим аспектима и нуде разна решења. Учестале су оцене да појам треба напустити, у корист, на пример, категорија као што су *мрежа, асоцијација, ток, мобилност, комуникација, глобализација*. Појам друштва је, тврди се, застарео и почео је да омета квалитетно социолошко размишљање, уместо да га, као до сада, подстиче. То расположење се испољава у бројним публикацијама чији наслови препоручују да се друштво „превазиђе“, да се иде „даље од“ њега итд, а један значајан зборник интервјуа с еминентним теоретичарима о будућности друштвене теорије узима ово као централну тачку (Gane 2004).<sup>2</sup>

<sup>1</sup> Текст је резултат рада на пројекту бр. 179049 Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

<sup>2</sup> Према Гејну, основно је питање како промене у реалности, нарочито глобализација и продор технологије у све аспекте живота, утичу на статус темељних категорија: „људског“ (наспрам

Три су основна типа деконструкције појма друштва. Један циља на застарелост претпоставке о засебним националним друштвима, односно друштвима омеђеним границама држава-нација, која су, тврди се, класици социологије прећутно подразумевали под термином „друштво“. Та је претпоставка можда некада имала основа, али се данас, с обзиром на захукталу глобализацију, не може више говорити ни о релативној издвојености националних друштава као употребљивих аналитичко-истраживачких јединица. То је зато, каже се, што се најкрупнији и последицама најбрементитији процеси више не одвијају унутар тих граница, нити се најважније одлуке доносе у установама појединачне државе. И узрочни процеси и њихови исходи далеко превазилазе ове уске међе, и на том широком плану их морамо и пратити.

Старија верзија овог типа оспоравања може се наћи у теорији светског система Имануела Волерстина (Immanuel Wallerstein), према којој су национална друштва и у ранијим епохама, све од касног средњег века, била у много већој мери повезана него што се то уобичајено верује. Новију верзију најсажетије изражава Улрих Бек (Ulrich Beck) када се залаже за напуштање „методолошког национализма“ – уверења да је држава-нација природан оквир и полазиште за социолошка истраживања друштвених структура, процеса и односа – и његово замењивање систематским „методолошким космополитизмом“ (Beck 2002, 2007). У склопу свог дугогодишњег бављења космополитизмом, посебно његовим непланираним, приземним, неелитистичким манифестацијама у свакодневном животу житеља савременог глобализованог света (што означава као „банални космополитизам“), Бек предлаже и преусмеравање социолошког рада са досадашње несвесне концентрације на национални ниво ка глобалном хоризонту.

Методолошки национализам, према Беку, почива на следећим (погрешним) премисама: појам „друштва“ поистовећен је са засебним друштвима, организованим у државе-нације; државе и њихове владе су фокус друштвенонаучне анализе; људски род је подељен у ограничени број нација које се организују као државе и повлаче границе према другим истим таквим државама; разграничавање и супарништво између држава јесу основа политичке организације света. Претпоставка да постоје „друштва“, у множини, уграђена је у сам начин на који се социолошко истраживање организује и спроводи. „Ми социолози носимо [методолошки национализам] у костима, и сви наши основни концепти су с њиме повезани“ – моћ и власт, држава, идентитет, политика, класа, породица, суседство (Beck у: Gane 2004: 143). То је зато што је социологија настала у 19. веку, у тренутку када су сукоби око радничких права претили унутардруштвеној интеграцији и солидарности, а јачање националне државе се нудило као најбољи лек за то. То се види код Диркема (Durkheim), који инсистира на соли-

---

објеката, природе и технологије), „међуљудских односа“, „друштвеног“ и „друштва“ (да ли је оно исто што и „друштвено“? да ли се распада или се само прекомпоује на глобалној равни?). Гејн сматра да на ове изазове може одговорити само једна битно нова друштвена теорија (Gane 2004: 8).

дарности заједнице, у Веберовом (Weber) национализму<sup>3</sup> и, касније, у Парсонсовој (Parsons) визији друштва као система који тежи равнотежи. Текућа глобализација, каже Бек, треба да нам послужи као подстрек за епистемолошки помак ка методолошком космополитизму. У друштвеној стварности се постепено губе разлике између националног и интернационалног, локалног и глобалног, ми и они, и постаје јасно да је целокупни концептуални свет „националног погледа“ ништа више до резултат једног партикуларног историјског тренутка (Beck 2007: 287). Уобичајени социолошки концепти (породица, класа, држава) постају „зомби категорије“ – социолози их даље користе, не примећујући да оне више нису живе. Шта је, рецимо, „домаћинство“ у ери глобалних токова и мрежа, када милиони породица не припадају само једном „друштву“ већ се протежу на више земаља, па и континената? Класна припадност једне особе може бити различита у различитим срединама у којима партиципира; и тако даље (Beck у: Gane 2004: 145).

Као подврста овог типа оспоравања појма друштва може се узети спајање емпиријских констатација о глобализацији са теоријама мреже, које још од осамдесетих година настоје да традиционално вертикално-хијерархијско схватање друштвене структуре допуне, или чак замене, једним хоризонтално-плурално-хијерархијским схватањем (Петровић 2007: 162). У садашњим верзијама та је тенденција додатно појачана и развијена у својеврсну синтезу у форми теорије „умреженог друштва“, чији је најпознатији заговорник Мануел Кастелс (Castells 2000; в. и Петровић 2007). Према овом виђењу, информатизацијом и глобализацијом условљен преображај рада и пословања, али и потрошње, културе и формирања идентитета, доводи до тога да судбина и фирме и појединца пресудно зависи од приступа мрежама. Мреже су релативно независне од појединачних друштава, њихове унутрашње организације и структуре, као и њихових граница – протежу се и испод и изнад нивоа државе-нације. Као последица, главне друштвене категорије више нису капиталисти и радници, или мушкарци и жене, већ они који су укључени (у мреже) и они који су искључени, што је нова форма глобалне неједнакости.

Ова, прва група критика усмерених на појам друштва углавном не позива на одустајање од социологије какву је данас знамо. Њене основне поставке, концепте и оруђа не треба одбацити већ их само прилагодити новом времену. Тако, рецимо, Бек изричито каже да „друштво“ и „друштвено“ нису „зомби категорије“: под условом да се адекватно реформулишу, они и даље могу добро да служе као темељни инструменти социологије коју, уједно, треба бранити од актуелних напада. Појам друштва се, по његовом мишљењу, не може заменити ниједним другим, јер у себи интегрише различите елементе (културу, политику, вредности, религију, развој, ризике). Као такав, још увек нам је потребан: „Ствар је у томе да друштвено треба изнова мислити“ (Beck у: Gane 2004: 154–5).

<sup>3</sup> Теза да су социолошки очеви-оснивачи патили од методолошког национализма и сама је изложена критици, нпр. у Chernilo (2012).

Други тип оспоравања, пак, захвата дубље: ту се тражи темељније претресање основног социолошког инструментаријума и, како то неки кажу, „социолошког несвесног“, уз напуштање многих дубоко интернализованих претпоставки, традиционалних идеја и свикнутих начина мишљења. Као репрезентативни примери тог правца пропитивања могу се узети новији ставови великог француског социолога Алена Турена (Alain Touraine), као и радови Британца Џона Јурија (John Urry).

Познат као теоретичар друштвених покрета, Турен је пре неколико година понудио „нову парадигму за разумевање данашњег света“ (Touraine 2007, француски оригинал 2005; в. и Филиповић 2008), признајући да се његова ранија вера у способност покрета да мењају стварност испоставила као преоптимистичка. У данашњем тренутку, тврди Турен, после два столећа доминације „друштвеног“ поимања човека и његовог света – којем је претходило „политичко“, а оване, опет, „религијско“ саморазумевање – то социјално се распада. Оно је полазило од претпоставке да друштво нема друге основе ни друге сврхе до себе самог, да садржи само друштвене елементе и да су индивидуални и колективни актери дефинисани првенствено својим друштвеним положајем. Категорија друштвеног се данас суочава са, с једне стране, свеprisутним „културним“ дискурсом идентитета и колективног делања, а с друге, са посве не-социјалним силама разобрученог капитализма, голог интереса и насиља. Исто-времено, и противречно претходноме – јер наслеђе модерности је противречно у себи – персонални субјект добија значај као никада раније и одваја се од свих детерминација. Стога су најречитије фигуре данашњице следеће: декомпозиција друштва, јачање сила изнад друштва (рат, тржиште, насиље), јачање културних захтева (неокомунитаризам) и индивидуализам – универзална права индивидуалног субјекта, неограничено самостварање индивидуе, индивидуализам као морално исходиште (Touraine 2007: 16). Категорије на којима се темељило друштвено схватање људског света – класа, подела рада, синдика-ти, интересно делање – сада губе своју објашњавалачку, а и мобилизацијску снагу. Зато социологији такође предстоји промена: „социологија система мора да уступи место социологији актера и субјеката“ (2007: 52). Више није могуће говорити о институцијама, поимати образовање као социјализацију, или дефинисати актера преко његовог места у мрежи друштвених улога. Што пре социологија то схвати, избећи ће опасност да изгуби на значају или потпуно нестане (2007: 81, 89).

У сличном духу, Џон Јури (Urry 2000) тврди да се суштина основног предмета социологије мења, из „друштвеног у смислу друштва“ у „друштвено у смислу мобилности“. У складу с тиме и дисциплина треба да премести фокус, са држава-нација и друштвених структура на мреже, мобилност и хоризонталне токове (људи, предмета, слика, информација, отпадака / Urry 2000: 1/). Уместо као регион или простор, друштвено треба схватити као мрежу или флуид. Развој многоструких глобалних мрежа и токова поткопава ендogene друштвене структуре, које се у социолошком дискурсу традиционално сматрају кадрима за саморепродукцију, што је сада обесмишљено. Ако је стари појам друштва

некада и имао вредност, он убудуће неће бити нарочито релевантан као организациони концепт социолошке анализе. Социологија, међутим, игнорише ову огромну промену и следствену потребу да се она сама теоријски и методолошки реоријентише да не би испала из игре. Стога Јури, као својеврсни манифест, излаже „нова правила социолошког метода“, која социологији треба да помогну да прати историјски тренутак.

Други тип деконструкције „друштва“, дакле, не само да одбацује појам (засебног, националног) „друштва“ већ под сумњу ставља и знатно шири и лавији појам „друштвеног“. Па ипак, ни овде се не заговара напуштање социологије као науке, већ се промовише неопходност опстанка социологије у измењеном, али и даље препознатљивом лику.

Трећи тип је најрадикалнији: његово „друштвено“ и његова „социологија“ су у тој мери другачије схваћени да се може говорити о нестанку социологије какву је знамо. Овде говоримо пре свега о „теорији актера-мреже“ чији је главни носилац француски социолог Бруно Латур (Latour 2006, Латур и Гејн 2010, в. и Спасић 2007) и која већ двадесетак година доста дрско баца рукавицу изазова у лице етаблираној социологији. Док је у прве две врсте деконструкције појма друштва мотивација за позив на озбиљну теоријску иновацију била превасходно емпиријска, односно, проналажена је у променама у (позномодерној или постмодерној) друштвеној стварности, у овом трећем случају теоријски и епистемолошки мотиви постају бар исто толико важни. Другим речима: овде се тврди не само да данас више не важи оно што је важило у доба класика, зато што се предмет социолошког проучавања изменио, него и да је од самог почетка социолошки начин истраживања био промашен. Знаковито је у том смислу Латурово величање Габријела Тарда (Gabriel Tarde) као, по његовом мишљењу, неправедно заборављеног суоснивача социологије, који је у запећак бачен Диркемовом победом у њиховом окршају – победом чије разлоге Латур налази пре у Диркемовом чвршћем институционалном положају и политичкој подршци коју је уживао него у врлинама самог његовог приступа.

Полазиште теорије актера-мреже (*actor-network theory*, *ANT* или *théorie de l'acteur-réseau*) јесте разградња најфундаменталније дистинкције друштвених наука – оне између људског (друштвеног, културног) и не-људског (природног и технолошког). У Латуровој вероватно најпознатијој књизи *Никада нисмо били модерни* (Латур 2010), тврди се да је граница међу њима вештачка и идеолошки заинтересована, а да званично раздвајање кроз читаву историју модерности прати, на незваничном и непризнатом нивоу, непрекидна производња „хибрида“ између двеју страна. Уместо о људским актерима, теорија, следствено томе, говори о *актантима*, што је термин преузет из семиологије. Актант може бити било шта – човек, група, машина, животиња, климатска појава, технолошки изум, компјутерски програм – уколико има дејственост и модификује дату ситуацију, односно производи последице у стварности. И не само то: везе између актаната не треба схватити као стабилне, структурне односе него као *асоцијације* или *превођење* (отуд алтернативни називи овог теоријског правца – социологија асоцијација или социологија превођења). Превођењем се гради *мрежа*, у којој и кроз коју

се све догађа; оно што остаје изван, постаје ирелевантно јер не може да оствари никакав ефекат, ма колико наизглед моћно било. Мрежа се састоји од кретања и протицања и што су њени токови богатији, вишеструкији, то је снажнија. У складу с тиме, обесмишљено је и разликовање друштвених појава по величини, односно микро- и макронивоа. Појединци и интеракције, на једној страни, и установе и држава, на другој, нису априорно квалитативно различити већ разлика међу њима проистиче из борби: већи је онај ко је успешнији у повезивању и који у јачем степену управља мрежама у које је укључен. Тако нестаје и тродимензионалност друштвене структуре како је социологија традиционално види: нема више организација и система, хијерархија и пирамида. „Друштвени свет је раван!“, објављује Латур (Latour 2006 : 246–251). Традиционални социолошки поглед, који Латур назива „Друштвено бр. 1“, види друштво као посебан домен или појаву, по својој природи различиту од других појава, смештену у неко окружење од којег је можемо аналитички одвојити. Тај погрешан начин мишљења мора се, међутим, заменити „Друштвеним бр. 2“, које не означава неку одређену ствар „већ један *тип везе* између ствари које саме нису друштвене“ (2006: 13). Било која врста споне (биолошка, физиолошка, атомска, правна...) може постати „друштвена“ уколико започне процес раздвајања и поновног повезивања, рекомбиновања и престројавања у нове, непредвиђене низове асоцијација.

Овде смо се, без сумње, у тој мери удаљили од социологије како је огромна већина њених посленика схвата да тешко да има икаквог смисла и даље користити исти назив.

### Дебата око јавног ангажмана социолога

Однос социологије, као специјализоване професионалне активности, према друштву у којем се остварује представља једну од њених „вечитих тема“ – и зато што је социологија сама склона самопреиспитивању, али и зато што је на преиспитивање нагони друштвено окружење, не увек из благонаклоних мотива. Да ли социологија треба да се строго држи своје независности и својих професионалних узуса, што даље од интересне и идеолошке вреве „обичног“ света изван академске куле од слоноваче; или је пак њена дужност да се укључи и понуди своје јединствено специјалистичко знање, не би ли се у дотичном друштву живело боље, смањила неправда и створило више простора за људску срећу? Социологија је настала као ангажована, друштвено корисна наука, али тесна веза са доносиоцима одлука и креаторима политике није увек била добродошла, нити је доносила само пожељне плодове. Отуд је у повести дисциплине долазило до неке врсте таласавог кретања, од активном учешћу у јавном животу у неком периоду или некој националној социологији, до повлачења и инсистирања на хладној професионализацији, у неким другим тренуцима или местима. На крају крајева, ову дилему ипак сваки социолог решава сам за себе, успостављајући сопствене стандарде и склапајући, било експлицитно или имплицитно, свој одговор на питање шта је смисао онога што ради.

Речену дилему је недавно оживео амерички социолог Мајкл Буравој (Michael Burawoy) тиме што ју је одабрао за тему говора који новоизабрани председници Америчке социолошке асоцијације традиционално држе. Његово обраћање из 2004. године под насловом „За јавну социологију“ (Burawoy 2005) изазвало је огромну пажњу, покренуло низ дискусија, послужило као повод неколиким зборницима и тематским бројевима часописа,<sup>4</sup> неопозиво уврстило појам „јавне социологије“ у социолошки речник и навело стотине социолога широм света да себи изнова поставе горепоменуто питање о смислу своје делатности.

„Јавна“ је, према Буравојевом разумевању, она социологија која се обраћа различитим публикама, или јавностима (енглески термин *public* носи у себи оба значења); она излази изван зидина универзитета и успоставља јавни дијалог о стварима од општег значаја и фундаменталним друштвеним вредностима. Она треба да заузме своје равноправно место поред остала три типа социолошког рада које разликује Буравојева класификација. Ова се добија укрштањем две димензије: поделе социолошког знања на инструментално и рефлексивно (у зависности од тога да ли се само траже средства за постављене циљеве или се започиње дијалог о тим циљевима) и врсте публике којој се обраћамо (академска или ванакдемска). Другим речима, то су фундаментална питања за кога и зашто се ми бавимо социологијом? Као резултат, добијају се четири врсте социологије. *Професионална* социологија производи акумулиране корпусе знања, проверене методе, усмеравајућа питања и опште појмове оквира. Састоји се од већег броја испреплетених истраживачких програма, сваки са својим премисама, примерима, основним питањима, концептуалним апаратима и теоријама. Она је предуслов постојања осталих врста социологије, зато што обезбеђује легитимитет и стручно знање који су њихова основа. Друга, *критичка* социологија испитује саме темеље – експлицитне и имплицитне, нормативне и дескриптивне – професионалне социологије, као нека врста њене „савести“. Трећа, *примењена (policy)* социологија ради за неког клијента, опслужујући циљ који је клијент одредио, у настојању да реши неки унапред задати проблем. Иако су ове четири врсте социологије комплементарне и подједнако потребне, оне се разликују по својим кључним обележјима: формама знања, начину поимања истине, типу легитимитета и одговорности, односу према политици и карактеристичним патологијама (Burawoy 2005: 9–11).<sup>5</sup>

<sup>4</sup> На пример, *British Journal of Sociology* доноси тематске блокове (Буравојев текст и критичке реакције) у бројевима 2 и 3 свеске 56 (2005); билтен Америчке социолошке асоцијације, *American Sociologist*, има дискусију у vol. 36 (3–4), 2005; слични специјални одељци објављени су и у часописима *Critical Sociology* 31 (3), 2005 и *Social Forces* 82 (4), 2004. АСА је спонзорисала зборник текстова под насловом *Public Sociology* (Clawson et al. eds. 2007), да би се 2009. појавио и *Handbook of Public Sociology* (Jeffries ed. 2009).

<sup>5</sup> Буравој истовремено подсећа да данашња апсолутна доминација професионалне социологије у САД, иако се узима здраво за готово, није одувек ту, будући да је америчка социологија започела као превасходно *јавна*, нити је универзална, будући да је у многим другим земљама јавна социологија знатно утицајнија, понекад и синоним за социологију саму. Било би веома



Јавна социологија, дакле, улази у дијалог са публикама/јавностима, које су и саме укључене у узајамни дијалог. Као пример се могу навести славне књиге америчких социолога, као што су Мирдалова (Myrdal) *Америчка дилема* или Рисманова (Riesman) *Усамљена гомила*, које су читане у милионским тиражима далеко изван академских кругова, постајући окидач за широке јавне дискусије о природи америчког друштва, његових вредности, правца развоја, раскорака између идеала и стварности и других проблема. На сличан начин делују социолози који пишу колумне и чланке о темама од општег значаја за новине националног домета. Све ово спада у *традиционалну* подврсту јавне социологије, где је јавност којој се социолог обраћа масовна, пасивна и конвенционална. Буравој се, међутим, посебно залаже за *органски* тип јавне социологије – алузија на Грамшијеве (Gramsci) „органске интелектуалце“ је очигледна – у којој социолог ради у тесној вези с видљивом, изнутра чврсто интегрисаном, активном, локалном и често политички снажно опредељеном јавношћу. У том случају долази до истинског дијалога, до процеса узајамног учења. Буравој тражи признање и за ову врсту рада, која често остаје приватна и невидљива, а и не сматра се пуноправним делом професионалне каријере социолога. „Пројект таквих јавних социологија јесте да невидљиво учини видљивим, да приватно учини јавним, да оправоснажи те органске спреге као део нашег социолошког живота“ (Bugawoу 2005: 7–8). Напокон, студенти такође представљају публику/јавност, и то ону прву и најчешћу, тако да би наставном раду, том релативно презреном елементу социолошког рада, требало прићи с много више пажње и промишљености, помажући студентима да повежу своја лична искуства с оним што уче из социологије и да их сагледају у новом светлу.

Иако Буравој своју јавну социологију замишља као политички неутралну – у принципу, она може „радити“ у корист било ког политичког програма, не само оног на левици – он јој ипак даје снажан нормативни нагласак, везујући је за цивилно друштво и намењујући јој крупне задатке: „Ако је становиште економије тржиште и његово ширење, а становиште политикологије држава и гаранција политичке стабилности, онда је становиште социологије цивилно друштво и одбрана друштвеног.“<sup>6</sup> У временима тираније тржишта и деспотије државе, социологија – а нарочито њено јавно лице – брани интересе човечанства“ (Bugawoу 2005: 24).

За Буравојевим текстом уследила је, као што је речено, експлозија коментара и реакција. То није ни чудо, јер Буравојев предлог, премда звучи скромно и помирљиво, заправо је позив на револуцију: озбиљно схваћен и дословно примењен, он би изискивао корениту реконституцију односа социологије према установи универзитета и другим дисциплинама, начина на који се образују

---

интересантно сагледати досадашњи историјат социологије у Југославији и Србији кроз ову призму – да ли имамо сва четири типа социолошке делатности, када је који настао, када је који доминирао, какве су се борбе око тога водиле и тако даље.

<sup>6</sup> Можемо, узгред, приметити да овде нема ни помена од било какве деконструкције појма „друштвеног“ – напротив.

докторанти, критеријума вредновања социолошког рада, образаца каријере, места политике у социолошкој пракси и тако даље (Zussman and Misra 2007: 7). Може се идентификовати неколико типова критичких аргумената. Овде ће бити остављени по страни коментари Буравојеве типологије социолошких пракси који се, иако важни и интересантни у другим погледима, не односе директно на нашу главну тему, наиме, друштвени ангажман социолога.

Критичари тезе о јавној социологији страхују, најпре, од политизације: губитка тешко стечене независности од политичке моћи и власти, сувише јаког утицаја политичких интереса и идеолошких искривљавања на социолошки предмет и приступ, а на резултате још и више. Они одбацују једну дубљу тезу, која лежи у подлози Буравојевог предлога, а то је да је социологија вредна једино ако тежи таквом знању које неће бити само себи сврха већ ће бити корисно друштвеним покретима, одговараће на њихова питања и решавати њихове проблеме, помагати им да буду ефикаснији. Ови критичари, наиме, указују на то да је „знање ради знања“ једна историјски формирана *хумана* вредност, па дакле и својеврсни „интерес човечанства“, које није увек било у позицији да сме слободно, без страха и ограничења, трагати за одговорима на научна питања. Данас, кад постоје институционалне гаранције – универзитет пре свих – да се нечим можемо бавити само зато што је то интелектуално изазовно, није добро правити корак назад ка знању чији је смисао у томе да буде некеме корисно. Истовремено, истичу критичари, савремени тренутак управо тражи од друштвенонаучних пројеката да буду „исплативи“ и „употребљиви“. Тако Буравој и нехотице стаје на страну моћних доносилаца одлука углавном несклоних социологији, уместо да, заједно с осталим колегама, брани све несигурнији положај универзитета као установе чија је мисија да производи знање ради знања. Јер, једино тако, једино потпуно слободним истраживањима, без усмеравања ма каквом практичном сврхом, може се створити истинска вредност за будућност, нешто стварно ново и важно. Захваљујући природи научног рада, никад не можемо знати када и где ће се тако нешто појавити, већ се томе само можемо надати.

Један сличан аргумент износе критичари који се, иначе, слажу да је за социологију важно да буде критична у односу на моћ, да мора бити у стању да власти каже непријатне истине у лице. Али, јасно је да треба најпре доћи до те „истине“ – колико је год могуће поузданог знања о друштву – да би се моћницима уопште имало шта рећи. То ће, опет, бити једино ако социологија очува своју независност и због тога треба чувати академску „кулу од слоноваче“. Надаље, проблематичним се види последица замисли јавне социологије по начин и мерила вредновања научних резултата. Сада је рецензија (*peer review*) стандардни поступак, где рад једног социолога процењују његове колеге, путем анонимног рецензирања књига, чланака и резултата истраживачких пројеката, као и путем јавног полемисања и дебатована на научним скуповима. У замисли јавне социологије, међутим, та инстанца потврде била би иста она јавност (друштвена група, покрет, организација) којој се јавни социолог, својим радом, обраћа и за коју ради; та група би требало да се сложи с резултатима да би они

били прихваћени као валидни, што се коси са самим темељима модерне науке, која тежи интерсубјективно прихватљивом, рационално утемељеном и стабилном знању.

Док су наведене замерке више ишле у правцу унутрашњег валидирања јавне социологије, друга врста проблема открива се у њеном односу према друштву. На пример, истиче се да би сувише чврсто везивање појединих социолога за различите јавности, које су у самом друштву често огорчени међусобни непријатељи, допринело унутрашњем цепању дисциплине, којој је јединство сада насушно потребно. Надаље, проблематичним се види наводна политичка неутралност јавне социологије: да ли социолог заиста може имати једнако право да својим сазнањима помаже некој неонацистичкој групи, као и организацији за самопомоћ у сиромашном црначком кварту? Тешко, кажу критичари; или Буравој, тај осведочено „леви“ социолог, непоштено представља сопствени став, или, ако је доиста свака јавна социологија једнако легитимна, онда социолози сасвим одустају од сваке моралне одговорности, што никако не може бити добро.

Коментатори који у начелу подржавају Буравојев предлог такође изражавају одређене резерве. На пример, уколико се јавна социологија сувише оштро раздвоји од осталих „врста“ и ако се инсистира на њеном посебном именовању и засебном развоју, то може довести до нежељених последица. Могу се ојачати постојеће хијерархије, са професионалном социологијом неоспорно на врху, а јавном негде при дну. Она би нехотице могла бити додатно неутрализована и маргинализована, смештена у посебну преграду, препуштена „мање вредним“ социолозима (женама, припадницима мањина, предавачима на мање угледним америчким универзитетима, предавачима изван САД итд). Осим тога, пошто су унутарсоциолошке поделе неминовно повезане са конкуренцијом око моћи, позиција и новца, није реално очекивати да остала три типа социологије добровољно направе места за јавну социологију. Неки симпатизери би, напokon, да радикализују захтев: полазећи од тога да је морално и политички неоправдано изједначавати рад за различите јавности независно од њихових циљева и идеологија, уместо да се заложимо за једну уопштenu „јавну социологију“ треба да радимо изричито у корист депривилегованих, потлачених група у друштву.

### Дебата око појма „критике“

Експлицитно уграђивање критичког става у социолошки рад традиционално је више европска ствар, део европског друштвенотеоријског наслеђа. То не значи да друге средине нису у стању да изнедре критичку социологију – дапаче, тзв. „радикална социологија“ била је у САД нека врста моде током седамдесетих година. Али ипак, у Европи, нарочито у Немачкој и Француској, критика је „код куће“. Такође традиционално, критичност се везује за марксистичку инспирацију, макар само због тога што је критичка теорија, препознатљива, можда чак и водећа мисаона струја у оквиру (интердисциплинарно схваћене)

*друштвене теорије* поникла на марксистичким основама, у Франкфурту и, потом, у америчком изгнанству Хоркхајмера (Horkheimer), Адорна (Adorno) и осталих. После раздобља свог највећег утицаја шездесетих година, повезаног и са познатим културним и политичким мобилизацијама студентског и других друштвених покрета тога времена, критичка теорија се у доброј мери повукла. То поготово важи ако посматрамо социолошку дисциплину, на коју критичка теорија јесте значајно утицала, али никада у њој није постала преовлађујуће опредељење.

Можда најважнији унутрашњи разлог релативног узмицања критичке теорије било је то што је, с временом, постало све мање одбрањиво изрицати оштре критичке судове – о друштвеној стварности, као и о другим теоријама – а да се сопствено нормативно стајалиште при том не пропитује и о његовој легитимности не брине. Једна од последица те нелагоде била је појава Хабермасове (Habermas) теорије комуникативног делања, у тзв. „другој генерацији“ критичке теорије, док је актуелни представник таквог пажљивог и саморефлексивног критичког импулса Аксел Хонет (Axel Honneth), предводник „треће генерације“, са својом теоријом признања. Овај правац интелектуалног рада, међутим, највећим делом излази из оквира социологије као друштвене науке везане за емпиријска истраживања (мада у њој, свакако, има своје одјеке), те у овом приказу неће бити ближе разматран.

Данас најпознатије оличење критичког става у социологији у строжем смислу речи јесте теоријско-истраживачка оријентација француског аутора Пјера Бурдијеа (Pierre Bourdieu) и његових следбеника, која се у француским оквирима најчешће и назива управо – *критичка социологија*. Још од својих истраживачких почетака, најпре у Алжиру у време антиколонијалног рата (нпр. Bourdieu et Sayad 1964), потом у студијама француског образовног система (нпр. Бурдије 2012) и кроз целокупан свој потоњи социолошки рад, Бурдије непоколебљиво стоји на становишту да социологија може бити истинска социологија, дакле одговорити унутрашњој логици свог научног постава, само тако што ће бити *критичка* (нпр. Bourdieu 1980, Bourdieu and Wacquant 1992; в. и Митровић 2006, Голубовић 2006). Ово пре свега значи разобличавање доминације, неједнакости, насиља, друштвено изазване патње – а нарочито у областима где се такве појаве не виде на први поглед (као што су образовање, уметност, културне праксе и укуси, наука) зато што су закривене легитимацијским веловима изатканим од харизматске идеологије, веровања у природни дар, непрепознавања механизма репродукције, или поверења у меритократско деловање државе. Суштински је важан ефекат „симболичког насиља” – када оправданост постојећег система расподеле (материјалних и симболичких) привилегија прихватају и његове жртве. Изношењем на видело снажних друштвених детерминизама – ограничавајућег и усмеравајућег дејства које постојеће структуре моћи и расподеле капитала врше на праксе актера – функционисање тих механизма се може омести, а простор еманципације проширити. Тај пут је парадоксалан, са својим хегеловским призивом (будући да је управо Хегел говорио да је „слобода спозната нужност“), али је, према Бурдијеу, једини мо-

гући.

У првим деценијама своје каријере Бурдије се клонио непосредног мешања у политичке полемике, сматрајући да је његов задатак да својим научним радом идентификује структуре доминације и те налазе предочава јавности, јер је таква социологија сама собом политички чин. Од средине 1990их година, међутим, Бурдије се непосредније политички активира, на страни протеста против разградње социјалне државе у Француској и у алтерглобалистичком покрету против „неолибералне инвазије“, чијем раскринкавању посвећује неколико својих популарније писаних радова (нпр. Бурдије 1999). Упркос том привидном заокрету у личном односу према друштвено-политичкој стварности, на делу је заправо дубински континуитет Бурдијеовог критичког ангажмана (Schinkel 2003).

Готово једнако колико је популарно, Бурдијеово становиште је и оспоравано. Најозбиљније критичке замерке које су му упућене такође потичу из француске средине.<sup>7</sup> На превасходно идеолошки мотивисане критике не морамо се овде освртати; много су плодније оне које указују на, по мишљењу оцењивача, теоријски и сазнајно штетне последице бурдијеовске критичке оријентације. Неколико је таквих тачака које се најчешће идентификују, и ка којима конвергира низ иначе тако различитих читалаца као што су, међу Французима, Бруно Латур, Ален Турен, Рејмон Будон (нпр. Boudon 2007), Ален Каје (нпр. Caillé 1989) и, изван Француске, Џефри Александер (Alexander 1995) – да поменемо само мали број оних који су се Бурдијеом детаљније критички бавили.<sup>8</sup>

Једно запажање јесте да критичка социологија допушта да њоме овлада њен политички програм: посвећена еманципацији, она унапред постулира шта ће истраживати, и на који начин. Тражећи свуда доминацију, она доминацију и налази. Ову аналитичку јаловост унапред заузетог става, због чега се лако може десити да се пропусти откривање нечега новог, као проблем истиче, на пример, Латурова АНТ, која, као што знамо, препоручује што неутралније и што мање интервенишуће „праћење“ постојећих „асоцијација“.<sup>9</sup> Друго, инсистирање на разоткривању структурних склопова који репродукују доминацију има за последицу и снажан детерминизам, који увелико ограничава маневарски простор актерима, што је проблем и за Латура, и за Будона, и за Турена. Тешкоћа је утолико већа што је реч о социологији која себе види као еманципаторску, а у ствари, оцењује се, није припремљена ни расположена да сагледа оне могућ-

<sup>7</sup> Дobar преглед супротстављености „критичке“ и „прагматичке“ струје у француској социологији може се наћи у Bénatouil (1999).

<sup>8</sup> Овде се разматрају само критике *критичке оријентације* код Бурдијеа, не свих аспеката његовог опуса.

<sup>9</sup> Латур овако критикује „критичку социологију“ (тј. Бурдијеа): „Кад се нађе пред новим ситуацијама и објектима, она једноставно понавља да су они сачињени од истог малог броја већ идентификованих сила: моћ, доминација, експлоатација, легитимација, фетишизација, реификација, објективација. Право ... религија, економија, политика, спорт, морал, уметност – све је сачињено од истог материјала. ... Проблем са критичком социологијом је у томе што она не може не бити у праву“ (Latour 2006: 360).

ности отпора и борбе потлачених група које у реалности постоје. Треће, исто то разоткривање структурних механизма имплицира да социолог заузима привилеговано сазнајно стајалиште и монополише „истину“ о друштвеном свету. Сами актери, будући по дефиницији уроњени у илузију коју постојећи поредак ствара ради сопствене легитимације, нису у позицији да ваљано сагледају оно што им се догађа. Тако се обнавља једна помало позитивистичка ароганција „свезнајућег посматрача“ која је, по мишљењу критичара, и научно, и морално, и политички упитна. И најзад – мада се, наравно, укупна листа примедба упућених Бурдијеу овде не окончава – инсистирање на доминацији има за последицу пренаглашавање утилитарног момента у делатним оријентацијама људи, уз пренебрегавање неинструменталних, нормативних елемената, било у форми моралних диспозиција, било у форми културних кодова, што смета Александеру и Кајеу.

Ипак, проблеме које повлачи операционализација критике у бурдијеовској социологији најдоследније и најсистематичније промишља Лик Болтански, чија је „прагматичка социологија“, или „социологија критичке способности“, и настала као реакција којом је Болтански, некадашњи Бурдијеов сарадник, настојао да се од овога удаљи и изнађе решење за уочене недостатке. Болтански је за савремени статус појма критике посебно важан не само зато што су његови аргументи против критичке социологије бурдијеовског типа најпажљивије формулисани, а његов третман Бурдијеа најпоштенији, него и зато што и сам Болтански гради једну врсту *критичке* социологије. Док је за већину малопре помињаних аутора критичка интенција релативно небитна (Будон, Турен), или се фактички губи (Латур), за Болтанског је питање критике централно – почев од прве књиге која га је прославила, *О оправдању* (Boltanski et Thévenot 1991; в. и Boltanski and Thévenot 1999), па до недавно објављене *О критици* (Boltanski 2011), у којој покушава да „сведе рачун“ о односу свог и Бурдијеовог становишта, тј. двеју визија критике. Болтанском је стало да се прецизно одреди управо према Бурдијеу делом из личних, биографских разлога, али и зато што његово дело сматра најамбициознијим и најуспешнијим покушајем да се у социологији обједини ригорозно емпиријско истраживање друштва и критички став.

И код Болтанског налазимо слично резонување као у напред разматраним критикама. Он издваја као најважније две врсте проблема које настају услед Бурдијеовог континуираног истицања доминације у први план. Једна је више теоријске нарави и тиче се превелике објашњавалачке тежине која се додељује (структурно условљеним) диспозицијама актера и трајним структурама, а на штету контингенције садржане у ситуацијама у које актери улазе (и у којима једино и можемо посматрати њихову праксу). Друга врста проблема је више епистемолошке природе и састоји се у ономе што је у претходном одељку идентификовано као позиција „свезнајућег посматрача“. При том, Болтанског не брину толико позитивизам и ароганција који су ту имплицирани колико потцењивање когнитивних и рефлексивних способности самих актера, обичних људи, које (способности) он сматра пресудно важним ресурсом за изградњу

слојевите критичке самосвести друштва. У тој самосвести критички социолог може, и треба, да учествује, али никако не може бити њен једини репрезент.

Истовремено, Болтански указује на парадокс да је Бурдије, како би утемељио претензију социолога на истинит увид, принуђен да саму науку издвоји од свеопштег деловања доминације и прогласи специјалним, резервисаним доменом који је у стању да умакне идеологији. У вези с тиме је и Бурдијеово недовољно уважавање свакодневне циркулације социолошког знања у „свету живота“ обичних људи, који неретко присвајају та знања и користе их у сврху самоеманципације. Болтански, стога, жели да смањи пренаглашени јаз између професионално-социолошког и лаичког знања, да врати достојанство једне особене „критичке способности“ актерима и да испита комплексно посредовање између једне и друге врсте критике – оне лаичке (обичне, практичне) и оне теоријске (научне, метакритике). Напокон, тиме што види искључиво вертикалне односе хијерархије и принуде, игноришући оне хоризонталне и повезујуће, теорија доминације пасивизује актере, а себи онемогућава да процењује различите ступњеве интензитета доминације. И једно и друго је озбиљан проблем за једну реалистичку и истински рефлексивну критичку социологију, сматра Болтански.

### Дебата око описа, разумевања и објашњења

Још је Макс Вебер покушао да помири разумевање и објашњење, трагајући за средњим путем у „борби око метода“ његовог времена, тако што их је посматрао као два неопходна момента социолошког сазнајног поступка. Ипак, глобална подела на квалитативну и квантитативну оријентацију у социологији опстаје до дана данашњег. Могло би се, штавише, говорити о два базична „методолошка пакета“, који у себи сажимају читав низ дихотомија – позитивизам vs. наратив, анализа vs. интерпретација и тако даље (Abbott 2001: 28). Међутим, упркос тој темељној подељености, тешко је наћи социолога, за који год табор да је опредељен, који би оној другој опцији отворено оспорио сваку оправданост. И у данашњој социологији, дакле, веберовска средња позиција је, бар на речима, најчешћи и најбезбеднији избор.

С друге стране, „објашњење“, осим што се контрастира с „разумевањем“, може се схватити и као супротстављено „опису“. Већина уџбеничких увода, доиста, дефинише социологију као науку која тежи „не само“ опису већ и објашњењу; у том случају се објашњење, имплицитно а понекад и изричито, види као сазнајна операција вишег реда, супериорна („пуком“) опису. Те две дихотомије – објашњење/разумевање (тумачење) и објашњење/опис – деценијама већ функционишу као кардиналне осе које организују социолошки универзум.

У новије време појављују се, међутим, смелија оспоравања и/или заговарања мало јачих ставова у оквиру овог епистемолошко-методолошког комплекса. Овде ћемо издвојити три примера: заступање тумачења у културној социологији Џефрија Александра (Jeffrey Alexander), објашњења путем „ме-

ханизама“ у аналитичкој социологији и *описа* (науштрб објашњења) код неколицине савремених социолога различитих афилијација.

*Разумевање.* Такозвани „строги програм у културној теорији“<sup>10</sup> који Џефри Александер и његови сарадници развијају почев од раних деведесетих година, најпре на Универзитету Калифорније у Лос Анђелесу, а потом у Центру за културну социологију при Универзитету Јејл, експлицитно је културалистичка замисао социологије. Њен камен-темељац је идеја да културу треба третирати као „јаку“, независну, а не као зависну варијаблу. Другим речима, култура се не сме сводити на нешто што она није (стратификацију, тржиште, моћ, статус, индивидуалну психологију итд) како, по Александеровом мишљењу, поступа сва досадашња социологија *културе*, насупрот којој он изграђује своју *културну* социологију. Срж културе, и истовремено интегрална димензија свих друштвених процеса, јесте *стварање значења*, те свака адекватна анализа мора полазити одатле.

У програмском тексту који датира још с краја деведесетих (коначна верзија објављена је као: Alexander and Smith 2003) настоји се управо на разграничавању од тих најближих, конкурентских приступа који културу третирају на, оцењује се, редуктиван начин. С тим циљем на уму се и дефинишу три основна постулата строгог програма. Први је „релативна“ (или „аналитичка“) аутономија културе: иако је у емпиријској датости културни супстрат увек преплетен са другим димензијама друштвеног, морамо га аналитички издвојити како бисмо, у првом кораку, идентификовали културне структуре, симболе, кодове и наративе, а тек потом их повезали са ванкултурним друштвеним чињеницама, попут друштвене структуре, економије или демографије. Други постулат јесте тежња да се „друштвени текстови“, односно мреже значења, херменеутички реконструишу методом „густог описа“ (*thick description*) који је формулисао творац интерпретативне антропологије Клифорд Герц (Clifford Geertz; в. Герц 1998). Треће начело захтева да се процеси стварања значења повежу с конкретним индивидуалним и институционалним актерима, путем детаљног емпиријског истраживања начина на који култура интервенише у друштвена збивања.

У овом приступу се, дакле, значењу додељује главна улога, разумевање значења је кључни сазнајни поступак, али се захтева и више од тога, једна обухватнија смисаона реконструкција „прича“ и „кодова“ који структуришу симболички (културни) свет посматраног друштва. Утолико је социолошко сазнање у неким погледима ближе уметничкој но природнонаучној спознаји, мада и даље подлеже захтевима рационалности и ригорозности (Reed and Alexander 2009: 30-31). У потрази за теоријским инструментима примереним овако одређеним циљевима, Александер и сарадници се не устежу да посегну за традиционалним хуманистичким дисциплинама, посвећеним проучавању језика и уметнос-

<sup>10</sup> Назив „строги програм“ преузима се из конструктивистичке социологије науке. Више о томе, као и додатне појединости о историјату и садашњем стању културне социологије коју промовише Александерова група, може се наћи у: Спасић 2011.



ти. Управо ту развијени појмови и методи – герцовски „густ опис“ један је од њих – треба да постану главни истраживачки ослонац и социологији и наукама о човеку у једном општијем смислу.<sup>11</sup>

Док је у формативној фази, као што је напред показано, присталицама „строгог програма“ било важније да се дистанцирају од оних који су им најсличнији, последњих година они се експлицитније конфронтирају са супротним теоријским опредељењима, нарочито са у међувремену ојачалим методолошким индивидуализмом, заснованим на рационалном делању и механизмима агрегације. Зато се на један отворенији начин враћају Дилтају (Wilhelm Dilthey) и његовој поставци да је духовни живот стожер не само индивидуалних већ и колективних акција и субјективности. При том, уместо на некад уобичајени индивидуално-психологистички начин, ову Дилтајеву тезу они сагледавају у структуралном и текстуалном кључу, који је омогућен „језичком обртом“ у двадесетовековној филозофији (захваљујући мислиоцима као што су Хајдегер /Heidegger/, Витгенштајн /Wittgenstein/ и Сосир /Saussure/). Када се бавимо човеком, каже Александер следећи Дилтаја, интерпретација мора да добије централно место: посматрати само спољашњу љуштуру људских поступака, значи промашити и предмет и метод нашег интелектуалног подухвата. А када своје дисциплине поставимо на такве основе, очигледно морамо одустати од замисли предиктивне науке која формулише законе, али наш циљ ипак остаје уопштавајућа наука која успоставља моделе (Alexander 2008: 158). Током научног развоја после Дилтаја, отворио се дубок, а непотребан јаз између хуманистике и друштвених наука. Герц, као један међу реткима, покушава да га премости конципирајући свој херменеутички метод као поступак којим се оно појединачно, локално, партикуларно, онај конкретни емпиријски део друштвене стварности који посматрамо, непрестано у једном кружном кретању доводи у везу са глобалном (значењском, али и друштвено-контекстуалном) целином, која јој даје смисао. Преведено на другачији језик, а ради поређења са приступом аналитичке социологије који ће ускоро бити приказан: овде сасвим јасно *није* посредни конструкција макронивоа (колективних исхода) путем агрегирања међусобно независних јединица микроделања већ се ниво колективитета добија успостављањем директне, и то увек интерпретативне, везе између дате емпиријске појаве и (културне) структуре.

У оваквој замисли друштвене науке, опис, тумачење и објашњење се мање-више стапају. Суштина „густог описа“ је контекстуално тумачење.<sup>12</sup> Зато Герцова етнографска запажања уопште нису описи, мада тако изгледају: она

<sup>11</sup> Индикативно је да припадници ове струје препоручују да се, у склопу ове интердисциплинарне конвергенције, говори о *human sciences*, наукама о човеку, пре него о *social sciences*, друштвеним наукама (в.нпр. Reed and Alexander 2008). Ово је, како ћемо видети, потпуно супротно позицији аналитичке социологије и сродних праваца, где се веза између социологије и хуманистике изричито одбацује.

<sup>12</sup> „Опис је густ ... када је аналитички заснован и културно контекстуализован. Он је 'густ' зато што су дубинска значења 'увек већ' на делу *пре* било ког посматрања или истраживања. ... Делови се увек ... сагледавају наспрам претходно постојећих целина“ (Alexander 2008: 160).

су „значајске конструкције“ (Alexander 2008: 160). Уместо идентификације механизма и једноставно схваћених узрока, циљ је открити мотиве које актери изражавају, али и културне структуре, „концептуалне светове“ у оквиру којих се ти мотиви артикулишу. То не значи да се објашњење одбацује (Герц управо говори о „интерпретативном објашњењу“). Како не можемо да уђемо „у главу“ других људи, интерпретација нам је доступна само у форми реконструкције културних структура, односно друштвених текстова. Да закључимо: према овом приступу, описи су (добри само ако су) интерпретације, а ове (опет ако су добре) истовремено јесу објашњење. Између то троје нема чврсте преграде и они се међусобно не искључују. Ајзак Рид (Reed 2008) тако предлаже поступак „максималне интерпретације“ који би, по њему, био заправо једнак социолошком објашњењу.

Треба нотирати још једну велику разлику према експанаторној парадигми. Овде се, наиме, заступа теза о „двострукој херменеутици“ и перформативности саме друштвенонаучне активности. За разлику од природослова, социолог не може само да саопштава нека објективна сазнања не бринући о месту, контексту и начину тог саопштавања. Уместо тога, он своје налазе, који су увек реконструкције значења, мора да отелотвори као једнако значењске чинове који постају део његовог сопственог света. Друштвенонаучно сазнање је мање „посматрање“ а више „читање“, и то двоструко: актери интерпретативно ишчитавају своју стварност, а ми ишчитавамо њих, уз помоћ интерпретативних склопова који су нама доступни. „Кад нам то пође за руком, имамо зачетак социолошког објашњења“ (Reed and Alexander 2009: 33). Тешко да би нешто могло бити даље од начина на који природу и задатак социологије схватају заговорници становишта које ће следеће бити приказано.

*Објашњење.* На другом крају континуума што се протеже између тумачења и објашњења данас стоји аналитичка социологија. Овај истраживачки програм искристалисао се почев од средине последње деценије 20. века,<sup>13</sup> ослањајући се на неке раније традиције, нарочито методолошки индивидуализам и теорије рационалног избора. Елементи, дакле, нису нови, али се може тврдити да њихова комбинација јесте.<sup>14</sup> Особеност овога програма – оно што га разликује од других приступа и уједно повезује његове, иначе по много чему различите, представнике – врти се управо око статуса (социолошког) објашњења: „Специфична одлика аналитичке социологије ... јесте то што она представља једну синтаксу објашњења, то јест, скуп услова који одређују како објашњење треба изградити и емпиријски проверавати“ (Manzo 2010: 131). Овако схваћена социологија посвећена је објашњавању друштвених чињеница, а до тога се

<sup>13</sup> Утемељивачки зборник радова био је Hedström and Swedberg (eds.) 1998. Следила је ауторска књига најважнијег представника (Hedström 2005), а за њоме неколико тематских блокова у часописима, сумарни прегледи (Manzo 2010) и два важна зборника који предочавају тренутну панораму ове теоријско-истраживачке струје (Hedström and Bearman /eds./, 2009; Demeulenaere /ed./ 2011).

<sup>14</sup> Постоји и другачије мишљење – да је у питању само претенциозност и ново име за већ одавно познате ствари (нпр. Lizardo 2012, Boudon 2012)

стиже детаљним испитивањем механизма путем којих те чињенице настају. „Механизам“, опет, разумева се као „констелација ентитета (типично, индивидуалних актера) и активности (индивидуалних делања и њихових намераваних и ненамераваних последица, као и односа између појединаца) која по правилу доводи до одређеног типа исхода“ (Mignot 2011: 824). Приступ се и назива „аналитичким“ управо зато што декомпонује, разлаже, унутрашњу структуру микромеханизма за које се претпоставља да производе посматрани друштвени ефекат. Иако их противници оптужују за микроредукционизам и депласирани рационализам типа *homo oeconomicus* -а, присталице ове струје тврде да се на микрониво концентришу само зато што се једино ту са задовољавајућом научном ригорозношћу могу идентификовати узрочни механизми, али да то не подразумева игнорисање значаја и „виших“ (друштвеноструктурних) и „нижих“ (психолошких) нивоа стварности. Другим речима, циљ је да се, полазећи од микронивоа, објасни, а потом и предвиди, макродинамика.

Ова струја припада оном лицу социологије које је окренуто ка природним наукама: најближе су јој бихевиорална економија и когнитивна социјална психологија, али не либи се позајмљивања ни од биологије или рачунарства. Њен главни ток, ипак, полаже право (и) на беспрекорно социолошки педигре, а себе виде као наследнике Веберове замисли друштвене науке. У том духу, супротстављеност „разумевања“ и „објашњења“ проглашава се неоснованом, једним неспоразумом који је данас крупна препрека напретку друштвене науке. Но, „разумевање“ се схвата доста једноставно, као приписивање мотивације делању појединца – што је савршено уклопљиво у замисао друштвених механизма – и потпуно раздваја од „интерпретације“, категорије којој у овом теоријском оквиру нема места (в. нпр. Декић 2013: 53–55).

Узгред, интересантно је приметити да и интерпретативисти и аналитичари показују знатне амбиције у погледу домашаја својих теоријских перспектива. Не чини се да би се задовољили тиме да се социологијом баве на начин на који мисле да треба, на својој малој парцели у шареном социолошком пејзажу, пуштајући друге да исто тако раде на другим парцелама. Уместо тога, и једни и други нуде *своју верзију* као једину праву основу за реконституисање *читаве* социологије, позивајући на „реоријентацију“, „нову епистемологију“, чак и „уједињење“ друштвених наука.

Враћајући се на тему овог одељка, може се закључити да *објашњење* данас представља борбени поклич методолошких индивидуалиста. Нико други у савременој социолошкој теорији са толиким уверењем и трудом не заступа апсолутни примат објашњења над свим другим могућим циљевима социолошког рада. Постоји, међутим, и обрнут став, који у новије време као да стиче све више присталица: да је објашњење прецењена и застарела сврха, чија се вредност репродукује понајвише из навике, а да је *опис* епистемолошка операција и научни продукт који треба озбиљно ревалоризовати, како из емпиријских тако и из теоријских разлога.

На пример, велики хроничар природе, прошлости и будућности социологије, Ендрју Ебот, доста оштрим речима критикује неговани социолошки пре-

зир према дескриптивном, који не увиђа да опис може бити и богат, и софистициран, и садржински битан. Штавише, баш тај презир је главни разлог што социологија нестаје с видика јавности, јер није у стању да испоручи оно што је широј друштвеној средини потребно и разумљиво (Abbott 2001: 121).

Раније помињани Бруно Латур је такође велики дескриптивиста. Према теорији актера-мреже, задатак социологије је да што детаљније прати низове асоцијација, да испитује везе између актаната и оно што кроз њих протиче. Тим процесима не управљају никакве скривене силе из позадине, нема никаквог „иза” које би наука требало да разоткрије. „Објашњење” се на просто своди на „довољно детаљан опис” и нема ничег квалитативно новог што треба унети у опис да би он прерастао у објашњење (Latour 2006: 143–152).<sup>15</sup> Као и у случају латуровске критике „друштвеног”, оправдање се проналази и у теоријским аргументима и у променама друштвене стварности. Једним делом је социологија одувек у криву, неоправдано привилегујући објашњење, и то услед других својих погрешних поставки, о којима је већ било речи (да постоји нека тајанствена „права” стварност која је доступна социологу, али не и обичном погледу). Другим пак делом сам свет се променио, у тој мери се растварајући у мреже и токове, да класичном објашњењу данас још мање има места него раније.

Још један борац за рехабилитацију дескриптивног, енглески социолог Мајк Севиц, даје, ипак, предност емпиријским разлозима за то (Savage 2009; Savage and Burrows 2007). Он истиче да се данашњем свету, захваљујући развоју информатичке технологије, описне операције обављају у огромним размерама, пошто савремени капитализам зависи од масовног прикупљања најразличитијих података, разним каналима и у разне сврхе. Корпоративни маркетинг, трговина, индустрија осигурања, полиција, порески органи стварају гигантске базе података у којима је могуће повезати једне поступке с другим поступцима (најчешће: чинове куповине), идентификујући обрасце и правилности, али без икаквог интереса да се одговори на питање – зашто, то јест, без потребе за узрочним објашњењем. Та „нова политика дескриптивног сложаја“ (*the new politics of descriptive assemblage*), како је Севиц назива, утиче и на науку и њен статус у друштву. Социологија више не располаже монополом на вештину испитивања друштвених процеса, на чему се до сада темељио њен ауторитет и јавни значај. Она сама, међутим, ту промену не примећује и наставља да верује како је њено суштинско послање да се бави анализом, објашњењем и узрочношћу; и даље је највећа могућа увреда једном аутору рећи да је његов рад „чисто дескриптиван“. Али, пита се Севиц, не води ли такав став у самомаргинализацију, јер у исто време дигиталном сфером протичу читаве реке података, које непрекидно обрађује једна настајућа „комерцијална социологија“ (Savage and Burrows 2007: 887), нимало се не осврћући на академски презир упућен таквој врсти делатности?

<sup>15</sup> Латур напада и саму аспирацију ка објашњењу, тврдећи да је свако размишљање у категоријама узрок-последница ауторитарно, да имплицира дивљење према моћи и тежњу ка овладавању предметом (в. Спасић 2007: 58).

## Закључак

Суочавамо се, најзад, с питањима у вези с дометом и последицама ових дебата. Пре свега, да ли се у њима отварају сасвим нова питања, или је све „већ виђено“? На то би се могло одговорити да је из приказаног материјала доста очигледно да би оцена о пуком рециклирању била непримерена. Разлагање централне категорије „друштва“ без сумње је нова појава, без обзира на то да ли ћемо прихватити тезу да су социолошки класици били заточеници „методолошког национализма“ или нису. Јер, чак и да нису, сигурно нису могли бити онако свесни како смо то ми данас свих проблема садржаних у дефинисању друштва и импликација различитих разумевања односа између појмова друштва, нације и државе. Али истовремено, нека питања изгледа да у социологији заслужују епитет „вечитих“ – рецимо, опредељивање између интерпретације и објашњења, или између чисто академског и примењеног социолошког рада.

Друга битна дилема могла би бити: да ли се кроз овакве дискусије неку-да стиже, да ли се путем њих напредује? Опет, о једноставно схваћеном „на-претку“ у стилу природних наука свакако не може бити речи; али исто тако се не може говорити ни о дословном кружењу којим на крају завршавамо у тачки из које смо пошли, како то песимисти понекад воле да прикажу. Пре је посреди једна спирална путања којом се кроз многе станице (теме, појмове, бриге, конфликте) више пута пролази, али оне никад нису сасвим исте, пошто су у међувремену измењене наталоженим наслеђем претходних расправа и рефлексја. Ако ништа друго, и када су предмети спора исти, термини дискусије се мењају, а истанчаност аргумената расте.

Стога се ипак може закључити да дискусије унапређују социолошку теорију. Уочавају се досадашње слепе мрље и развија саморефлексивност; пажљивије се промишља однос према предмету социолошког испитивања (на пример, кроз методолошку дебату) и одговорност према друштвеном контексту у којем се живи (на пример, кроз расправе о критици и о јавном ангажману); такође се промишља (на пример, у дискусији око „друштва“) утицај интелектуалне климе и духа времена на социолошки појмовни инструментариј, је ли у питању мода којој се ваљда одупрети или добродошла иновација; исто важи и за дилему да ли је боље прилагодити се окружењу да би се задржала релевантност (нпр. око дескрипције и објашњења) или истрајавати на сопственим специфичностима и чувати социологију од утапања у друге врсте сазнајних прегнућа. Социологија се увек развијала кроз сукобе, распре и расколе, а њена еминентно мултипарадигматична природа никада није „превазиђена“ (као би неки желели) и замењена теоријском хомогеношћу. Мало је вероватно да ће се то икада и догодити, а не би се могло рећи ни да би било пожељно. Јер, без дебата социологија стагнира и престаје да буде то што јесте. Супротстављена становишта, истина, у њима углавном остају једнако удаљена као што су била, али се појачава оштрина увида и бруси аргументација, и тако подиже укупни ниво социолошког рада, у области теорије као и у другима.

Треба, на крају, још једном нагласити да кратак списак тематских дебата приказаних у овом чланку не исцрпљује све што се у социолошкој теорији у овом тренутку догађа. Ипак, тиме је покривен знатан део оних најразгранатијих и најплодотворнијих унутардисциплинарних разговора, за које се може очекивати да ће оставити трајан траг на форму и садржај социолошког теоретисања.

## Литература

- Abbott, A. (2001) *Chaos of disciplines*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Alexander, J. C. (1987) *Twenty Lectures: Sociological Theory since World War II*. New York: Columbia University Press.
- Alexander, J. C. (1995) *Fin-de-siecle Social Theory*. London: Verso.
- Alexander, J. C. and P. Smith (2003) „The Strong Program in Cultural Sociology: Elements of a Structural Hermeneutics“, u J.C.Alexander, *The Meanings of Social Life: A Cultural Sociology*. Oxford: Oxford University Press, str. 11–26.
- Alexander, J. C. (2008) “Clifford Geertz and the Strong Program: The Human Sciences and Cultural Sociology”, *Cultural Sociology* 2 (2): 157-168.
- Beck, U. (2002) “The Cosmopolitan Society and Its Enemies”, *Theory, Culture & Society* 19 (1-2): 17–44.
- Beck, U. (2007) „The Cosmopolitan Condition: Why Methodological Nationalism Fails“, *Theory, Culture & Society* 24 (7–8): 286–90.
- Bénatouil, T. (1999) „A tale of two sociologies: The critical and the pragmatic stance in contemporary French sociology“, *European Journal of Social Theory* 2 (3): 379–396.
- Boltanski, L. et L. Thévenot (1991) *De la justification: les économies de la grandeur*. Paris: Gallimard.
- Boltanski, L. and L. Thévenot (1999) „The sociology of critical capacity“, *European Journal of Social Theory* 2 (3): 359–377.
- Boltanski, L. (2011 [2009]) *On Critique: A Sociology of Emancipation*. Trans. by Gregory Elliott. Cambridge: Polity Press.
- Boudon, R. (2007) *Essais sur la théorie générale de la rationalité*. Paris: PUF.
- Bourdieu, P. et A. Sayad (1964) *Le Déracinement: La crise de l’agriculture traditionnelle en Algérie*. Paris: Editions de Minuit.
- Bourdieu, P. (1980) *Questions de sociologie*. Paris: Editions de Minuit.
- Bourdieu, P. and L. Wacquant (1992) *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Burawoy, M. (2005): „For public sociology (2004 ASA Presidential Address)“, *American Sociological Review* 70 (1): 4–28.
- Burdije, P. (1999 [1998]) *Signalna svetla: prilozi za otpor neoliberalnoj invaziji*. Prev. M. Pajević. Beograd: ZUNS.

- Burdije, P. i Ž. K. Paseron (2012 [1970]) "Reprodukcija u obrazovanju, društvu i kulturi", *Reč* 82/28: 67–121.
- Caillé, A. (1989) *Critique de la raison utilitaire*. Paris: La Découverte.
- Castells, M. (2000 [1996-98]) *Uspon umreženog društva 1–3*. Prev. O. Andrić, M. Bulović, Ž. Marić, V. Hršak Krnajska, N. Vučinić. Zagreb: Golden marketing.
- Chernilo, D. (2012) "Cosmopolitanism in Social Theory: An Ambivalent Defense", in R. Robertson and A.S. Krossa (eds), *European Cosmopolitanism in Question*. New York: Palgrave Macmillan, 44–63.
- Clawson, D. et al. (eds.) (2007) *Public Sociology: Fifteen Eminent Sociologists Debate Politics and the Profession in the Twenty-first Century*. Berkeley: University of California Press.
- Dekić, M. (2013) „Razumevanje i objašnjenje: da li je društvena nauka već ujedinjena?“ *Političke perspektive* 2/2013: 49–75.
- Demeulenaere, P. (ed.) (2011) *Analytical Sociology and Social Mechanisms*. Cambridge: CUP.
- Filipović, M. (2008) „Sociologija i postpozitivističke paradigme: neke saznajne teškoće savremene sociologije“, *Sociologija* 50 (3): 252–266.
- Gane, N. (2004) *The future of social theory*. London/New York: Continuum.
- Gerc, K. (1999 [1973]) *Tumačenje kultura 1-2*. Prev. S.Glišić. Beograd: XX vek.
- Golubović, Z. (2006) „Doprinos Pjera Burdijea humanizaciji društvenih nauka“, u M.Nemanjić i I.Spasić (ur.), *Nasleđe Pjera Burdijea: pouke i nadahnuća*. Beograd: IFDT, str. 13–23.
- Gouldner, A. W. (1970) *The Coming Crisis of Western Sociology*. New York: Basic Books.
- Hedström, P. and R. Swedberg (eds.) (1998) *Social Mechanisms: An Analytical Approach to Social Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hedström, P. (2005) *Dissecting the Social: On the Principles of Analytical Sociology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hedström, P. and P. Bearman (eds.) (2009) *The Oxford Handbook of Analytical Sociology*. Oxford: Oxford University Press.
- Horowitz, I. L. (1994) *The Decomposition of Sociology*. New York and Oxford: Oxford University Press.
- Latour, B. (2006) *Changer de société, refaire de la sociologie*. Paris: La Découverte.
- Latur, B. (2010 [1991]) *Nikada nismo bili moderni: esej iz simetrične antropologije*. Prev. O.Petronić. Novi Sad: Mediterran.
- Latur, B. i N. Gejn (2010) „Društveno kao asocijacija“, *Treći program* 146, II/2010: 87–100.
- Lizardo, O. (2012) „Analytical sociology’s superfluous revolution“, *Sociologica* 1/2012: 1–12.
- Manzo, G. (2010) "Analytical Sociology and Its Critics", *European Journal of Sociology* 51 (1): 129–170.
- Mignot, J. F. (2011) „Review of Peter Hedström and Peter Bearman (Eds.): *The Oxford Handbook of Analytical Sociology*“, *European Sociological Review* 27 (6): 824–828.

- Mitrović, Lj. (2006) „Burdijeova kritika neoliberalne filozofije razvoja, mita o mondijalizaciji i novoj Evropi“, u M. Nemanjić i I. Spasić (ur.), *Nasleđe Pjera Burdijea: pouke i nadahnuća*. Beograd: IFDT, str. 229–241.
- Petrović, D. (2007) „Od društvenih mreža do umreženog društva: jedan osvrt na makro mrežni pristup u sociologiji“, *Sociologija* 49 (2): 161–182.
- Reed, I. (2008) „Maximal Interpretation in Clifford Geertz and the Strong Program in Cultural Sociology: Towards a New Epistemology“, *Cultural Sociology* 2 (2): 187–200.
- Reed, I. and J. Alexander (2009) “Social Science as Reading and Performance: A Cultural-Sociological Understanding of Epistemology“, *European Journal of Social Theory* 12 (1): 21–41.
- Savage, M. (2009) “Contemporary Sociology and the Challenge of Descriptive Assemblage“, *European Journal of Social Theory* 12 (1): 155–174.
- Savage, M. and R. Burrows (2007) „The Coming Crisis of Empirical Sociology“, *Sociology* 41 (5): 885–899.
- Schinkel, W. (2003) „Pierre Bourdieu’s political turn?“, *Theory, Culture & Society* 20(6): 69–93.
- Spasić, I. (2007) „Bruno Latur, akteri-mreže i kritika kritičke sociologije“, *Filozofija i društvo* god. 18 br. 2(33), 2007, str. 43–71.
- Spasić, I. (2011) „Politika i značenje: dometi jednog kulturalističkog pogleda na političku sferu“, *Sociologija* 53 (2): 231–238.
- Touraine, A. (2007 [2005]) *A New Paradigm for Understanding Today’s World*, Cambridge: Polity. (Srpski prevod: Turen, Alen, *Nova paradigma: za bolje razumevanje savremenog društva*. Prev. M.Čečur. Beograd: Službeni glasnik, 2011)
- Urry, D. (2000) *Sociology beyond Societies*. London: Routledge.
- Zussman, R. and J. Misra (2007) „Introduction“, u Clawson, D. et al. (eds) *Public Sociology*. Berkeley: University of California Press, str. 3–22.

Ivana Spasić

## DEBATES IN SOCIOLOGICAL THEORY AT THE BEGINNING OF 21ST CENTURY

*Abstract:* This paper aims to identify, present and examine a number of controversies that may be argued to have recently provoked the liveliest and the most fruitful debates in sociological theory. Four issues are singled out: the concept of society, the concept of critique, public involvement, and the epistemological-methodological complex (description-understanding-explanation). These debates are related, on the one hand, to changes in social reality, and on the other, to the dynamics internal to theory itself. The paper concludes by discussing to what extent these debates open up some completely new questions or, conversely, just reformulate some old topics.

*Key words:* sociology, sociological theory, debate, society, critique, involvement